

дало ніяких результатів, паломництво продовжувалось – аж доки не зник хрест.

Іншим місцем поклоніння на Поділлі стала Іосафатова долина, біля села Галинчинець Могилівської округи. 28 вересня 1923 р. в цій долині пастуху Якову Мисику явилась жінка, назвалась Матір'ю Божою і сказала, що на цьому місці 4 священники повинні поставити 4 хрести, бо воно святе. Через тиждень поблизу джерела священники сіл Галинчинці, Деробчина, Михайлівки та Ксендзівки поставили хрести. Розпочалось паломництво, селяни організовували хресні ходи, несли хрести в долину, привозили їх навіть з Київської, Полтавської та Катеринославської губерній. Іноді тут збиралось до 10 тисяч паломників.¹⁹ На кінець 1923 р. в долині було встановлено близько 7 тисяч хрестів, близько 85% селян взяло участь у хресних ходах.²⁰

З 1926 р. радянська влада розпочала фронтальний наступ на церкву, наклавши високі податки на українські парафії та обмеживши діяльність духовенства. Священнослужителі позбавлялись виборчих прав, переслідувань зазнавали й ті, хто підтримував духовенство. Так, у документах зазначалось: "...за наділення попів землями притягувати до суду".²¹

Цілий ряд архівних даних свідчить про процеси вилучення церковних земель. На прикладі Гайсинського повіту це виглядає так:²² (таблиця №1).

Наведений вище статистичний матеріал показує, що після революції радянська влада відібрала майже всю церковну землю, залишивши священнослужителів та їхні сім'ї фактично без засобів існування.

Підсумовуючи питання церковного життя двадцятих років, можна зробити висновок, що на Поділлі, як і у всій країні, незважаючи на початкову терпимість радянської влади до релігії, спостерігається все жорсткіший контроль держави над церквою, який охоплював майже всі сфери релігійного життя.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО).-Ф.254.-Оп.-1.-Спр.1.-Арк.226; 2. Там само.-Ф.П-1.-Оп.1.-Спр.57.-Арк.189; 3. Субтельний О.Україна.Історія.-К.,1992.-С.349; 4.ДАВО.-Ф.П-1.-Оп.1.-Спр.58.-Арк.18 зв., 19; 5.Там само.-Ф.925.-Оп.8.-Спр.68.-Арк.14 9; 6.Там само.-Ф.3018.-Оп.3.-Спр.17.-Арк.123; 7.Там само.-Ф.П-1.-Оп.1.-Спр.58.-Арк.36; 8.Там само.-Спр.492.-Арк.43; 9.Там само.-Спр.58.-Арк.19; 10.Рабоче-крестьянская газета.-1923.-29 квітня; 11.ДАВО.-Ф.П-1.-Оп.1.-Спр.57.-Арк.30 зв.; 12.Там само.-Ф.П-25.-Оп.1.-Спр.11.-Арк.27; 13.Там само.-Арк.12,17; 14.Там само.-Ф.П-1.-Оп.1.-Спр.57.-Арк.30; 15.Там само.-Ф.П-29.-Оп.1.-Спр.11.-Арк.27; 16.Там само.-Спр.492.-Арк.8-9; 17.Там само.-Спр.41.-Арк.28; 18.Там само.-Спр.11.-Арк.26; 19.Там само.-Ф.П-31.-Оп.1.-Спр.11.-Арк.30-31; 20.Там само; 21.Там само.-Ф.3018.-Оп.3.-Спр.17.-Арк.151; 22.Там само.-Арк.303.

О. Галамай

ПРАВОСЛАВ'Я НА ПОДІЛЛІ У 20-Х РР. ХХ СТ.

Зміни у політичному житті Російської імперії наприкінці першого десятиріччя ХХ століття спричинили кардинальні зміни в Російській православній церкві. Оскільки більшовики не могли одразу покінчити з церквою, яка понад два століття фактично слугувала органом державної влади, було поставлено за мету знищити РПЦ як цілісний організм. Задля цього на початку 20-х рр. органи ДПУ розпочали розкольніцьку роботу. Внаслідок цієї роботи панівна церква зазнала певних змін і на Україні, і на Поділлі.

Процес розколу РПЦ на Поділлі був полегшений для більшовиків появою національної церкви. У 1920 р. парафії Української Автокефальної церкви з'являються на Гайсинщині та Липовеччині. Радянська влада, маючи на меті руйнацію патріаршої церкви, спочатку поставилася до УАПЦ прихильно. Влада почала активно реєструвати українські парафії. Статути Української Церкви були надруковані у другій Вінницькій радянській друкарні у 1000 примірниках¹, хоча певні корективи все ж вносилися відділами управління. Так, наприклад, у Статуті Барської Першої Української Православної парафії від 17 листопада 1921 р. було закреслено слова "для досягнення своєї мети парахвія має закладати для своїх членів благодійні організації"², у пункті 9 - "вступати через своїх представників в спілку з іншими українськими православними парахвіями", було дописано "статути котрих затверджено Радянською Владою"³, в параграфі 35: "Рада Парахвії

керує всіма справами”, а також було викреслено “і є представником у всіх зносинах Парахвії як з різними установами, так і з окремими особами”⁴ та ін. Водночас і радянський закон про відокремлення церкви від держави був сприйнятий керівниками УАПЦ прихильно, щоправда, суть цього закону вони розуміли лише як невтручання держави в церковні справи. До того ж діячі Української Церкви намагалися скористатися конфіскованою державою церковною власністю, сподіваючись одержати з рук влади храми та інше майно.⁵ Але влада невдовзі помітила, що УАПЦ, руйнуючи тихонівщину, сама виростає у міцну та небезпечну для влади силу. Протягом перших трьох років існування національна церква мала на Україні вже понад 30 єпископів, майже 1500 священників і дияконів, приблизно 1100 парафій.⁶ Вже у 1922 р. секретар ЦК Д. Мануїльський висловив думку про те, що розкол церкви в Україні мав іти двома шляхами: з одного боку, у загальнофедеративному масштабі, стосовно до пануючої російської екзархічної церкви шляхом виділення із неї обновленського руху, а з другого – через розкол оновленої автокефальної церкви, яка, на думку партійної верхівки, була політичною фортецею петлюрівщини: “Ми мусимо розпочати кампанію за виділення із цієї останньої тих верств духовенства, які засуджують петлюрівський рух та стоять на ґрунті визнання соціальних і політичних завоювань жовтневої революції”.⁷ Відтепер дії влади були спрямовані не лише проти тихонівщини, а й проти автокефалії.

Протягом 20-х рр. ДПУ створило на Поділлі декілька релігійних формувань. Першим з таких формувань була група “Жива Церква”. Використовуючи кризу в РПЦ, а саме появу обновленської течії, влада сприяла її появі. “Жива Церква” була організована на Поділлі відповідно до циркулярного розпорядження, отриманого з Харкова 15 вересня 1922 р.⁸ На жовтень 1922 р. такі групи вже існували у Жмеринському, Ямпільському, Брацлавському, Гайсинському та інших повітах.⁹ Однак, у 1922 р., як зазначалося подільськими партійними органами, “церковний рух “Жива Церква” не пустив глибоких коренів ні серед мирян, ані серед духівництва”.¹⁰

З початком 1923 р. робота влади по підтримці цієї групи просунулась вперед: у всіх округах були утворені окружні Єпархіальні управління та комітети по “Живій Церкві”.¹¹ У Статуті групи православного білого духівництва та мирян “Жива Церква” на Україні, виданого у друкарні при Управлінні справами ВУЦВК тиражем 5000 примірників¹², зазначалося, що на чолі групи стоїть Всеукраїнський з’їзд делегатів, який обирається Єпархіальним З’їздом групи по 3 особи від Єпархії. З’їзд обирає найвищий виконавчий орган групи – Всеукраїнський Центральний Комітет групи “Жива Церква”. На чолі цього комітету стоїть обрана ним на 1 рік Президія.¹³ Проте всіляка підтримка та навіть тотожність структури групи державним органам влади не дали бажаних результатів: “віруюча маса Поділля, знаходячись під впливом агітації Тихонівської, у більшій своїй частині до Ж. Ц. ставиться негативно”.¹⁴ На жовтень 1923 р. ДПУ констатувало факт повного провалу “Живої Церкви” на Поділлі¹⁵.

В жовтні 1923 р. у Харкові відбувся Собор обновленців. Він проголосив утворення Української Синодальної церкви, яку очолив митрополит Пимен. Значно посилив позиції обновленства Всеукраїнський Помісний Собор обновленців, який відбувся в травні 1925 р. Він проголосив автокефалію Української православної церкви на чолі з Синодом. У жовтні 1925 р. її затвердив Всесоюзний Собор обновленців. У зв’язку з цим зросла кількість обновленських парафій на Україні із 2900 у січні 1925 р. до 3500 у січні 1926 р.¹⁶

Хвиля релігійного розвалу, докотившись до Поділля, здійснила й тут свою руйнівну дію на колись єдину православну церкву, поділила її на три головні гілки, як зараз прийнято їх називати, на чорних, рудих та жовто-блакитних.

Іншими реальними наслідками створення “Живої Церкви” на Поділлі було те, що вона не лише розколола екзархальну, а й внесла розкол в зміцнілу автокефальну церкву. У звіті секретної групи ДПУ від 15 травня 1923 р. читаємо: “Останнім часом серед автокефалістів з’явилася тенденція до утворення ініціативної групи по організації групи “Церква Жива” на зразок “Живої Церкви”. Оскільки це є початком розколу серед автокефалістів, секретною групою підтримується через відвідувача-автокефаліста організація групи”.¹⁷

З метою внутрішнього розколу УАПЦ була організована ДХЦ (Діяльно-Христова церква) – ліве крило, з осіб, незадоволених політичною лінією ВПЦР у ставленні до радянської влади.

Хоча загальна кількість парафій цієї церкви по Україні була незначною (всього 312)¹⁸, проте цього виявилось достатньо аби послабити позиції автокефалів. Як зазначалося в доповіді Подільського губвиконкому за 1923 р., “сильно похитнув ці ряди розкол автокефалістів”.¹⁹

Скориставшись невдоволенням частини автокефального духовництва нетрадиційним висвяченням єпископату в УАПЦ, ДПУ спричинило появу Братського об'єднання парафій Української Православної Автокефальної церкви (БОПУПАЦ). Таємна інструкція Подільського губерньського адмінвідділу 1924 р. підкреслювала: “Центр пропонує підтримувати БОПУПАЦ там, де вже поширилася УАПЦ, бо це два ворожі табори, які один одного завзято поборюють.”²⁰ В заяві уповноважених релігійної громади УАПЦ с. Малих Хуторів при Іоано-Богословській церкві, яка знаходилася у спільному користуванні з громадою БОПУПАЦ, зазначалося про постійні конфлікти між ними, спровоковані представниками Братського Об'єднання. Крім того, зауважувалося, що “в багатьох сім'ях, окремі члени котрих належать до різних релігійних громад, можна спостерігати загострення сімейних відносин з бійкою, лайкою, сваркою і т.ін.”²¹ У 1923 р. очолювана П. Погорілком, і тримаючись на його авторитеті, ця група нараховувала на Поділлі 70 парафій.²² Найбільше прихильників, а відповідно і значну кількість парафій, воно мало у Могилів-Подільській окрузі. Але поступово, як зазначав В. Липківський, БОПУПАЦ стали проміжним етапом переходу до УАПЦ; це запевне не входило в плани ДПУ, і воно позбавило Погорілка своєї опіки – БОПУПАЦ розпалася, а Погорілко подався до Полтави, де пристав до “Булдівщини”.²³

Процес розколу духовництва, за словами головних керівників цього процесу, з кожним роком все більше виокремлював групи і цим створював можливість встановити та приблизно врахувати, які існують течії духовництва та яку роль вони відіграють на селі.²⁴ На листопад 1923 р. по Подільській губернії було 1200 екзархальних парафій, 215 липківських, 83 погорілковських, 52 живоцерковницьких.²⁵ Сильний автокефальний рух на Поділлі стримував поширення обновленства, на відміну від південних губерній. У 1924 р. православ'я у Подільській губернії за конфесіями розподілялось таким чином: тихонівщина нараховувала 1213 громад, автокефалія – 200, БОПУПАЦ (погорілковці) – 29, синодали – 53.²⁶ У цьому ж році в Одеській губернії перше місце за кількістю громад займали обновленці – 494, другими йшли тихонівці – 310, автокефалісти нараховували лише 28.²⁷

У 1925 р. з метою розкладу тихонівщини та липківщини, як угруповань, що проводять антирадянську роботу, була розпочата робота по створенню нового церковного угруповання, яке отримало спочатку назву “Братське об'єднання українських автокефальних церков”, пізніше – “Собор єпископів України”. “Це угруповання повинно мати ті переваги, які висувають тихонівці та липківці. Таким чином, щоб це угруповання могло успішно боротись з тихонівщиною, єпископи, які очолюватимуть його, повинні бути суворо канонічними з точки зору віруючих; крім того, для боротьби з липківцями, що грають на шовінізмі українців, ця група має очолюватись українцями, для цього вона має стати на шлях автокефалії Української церкви та українізації богослужіння.”²⁸ Прихильниками цього угруповання стало 5 єпископів: архієпископ Іоанікій та єпископи П. Погорілко, С. Лабунцев, С. Іваницький та Т. Булдовський. У червні 1925 р. у м. Лубнах Полтавської губернії відбувся Собор, який визначив своє ставлення до інших угруповань: боротися з тихонівщиною та липківщиною, до обновленців ставитися лояльно, осудити діяльність єпископів, які емігрували за кордон.²⁹ Сфера впливу нового церковного угруповання поширювалась на ті регіони України, де правлячими архієреями були вище згадані особи. На Поділлі його прибічниками стали громади П. Погорілка. У 1925 р. зазначена громада у Могилів-Подільській окрузі нараховувала 32 парафії³⁰, у 1927 р. “Собор єпископів” – 34³¹. В загальноукраїнському масштабі наслідком цієї роботи було зменшення тихонівських приходів на 2000.³² В інформації про релігійну обстановку в Україні станом на 1926 р., підготовлену для ЦК КП(б)У, ДПУ повідомляло: “Завдяки створенню угруповання Собору єпископів, а також завдяки розколу в автокефальній церкві, тихонівщина та липківщина змушені були всі свої зусилля зосередити на нових своїх ворогах, залишивши поза увагою боротьбу з обновленством.”³³

Наприкінці 20-х рр. спостерігаються не лише кількісні зміни всередині конфесій, а й в загальній кількості парафій на Поділлі. З доповідної записки Могилів-Подільського окружного відділу ДПУ та 23-го Прикордонного загону від 16 серпня 1929 р.: “Посилення антирелігійного

руху приводить попів та інших релігійних керівників до висновку, що і радвлада перестала бути атеїстичною, а набрала форм антирелігійної, скасувала декрет по відокремленню церкви від держави, веде безпосередню боротьбу проти релігії, використовуючи своє панування – диктатуру.”³⁴ Ще у 1927 р. в Могилів-Подільській окрузі нараховувалось 166 парафій синодальної орієнтації, 34 – “Собору єпископів”, 27 – тихонівських та 22 – автокефальні,³⁵ у 1928 р. синодальних – 49, тихонівських – 11, автокефальних – 20, “Собору єпископів” – 13.³⁶ У Вінницькій окрузі: у 1928 р. тихонівських парафій було 146, УАПЦ – 100, синодальних – 90, “Собору єпископів” – 15³⁷, а у 1930 р. тихонівських – 19, синодальних – 11, УАПЦ – 10, “Собору єпископів” – 2.³⁸ Отже, спостерігається значне скорочення релігійних громад в цілому, розпочався новий етап більшовицького терору.

Руйнування РПЦ у 20-х рр. на Поділлі відбувалось шляхом створення чисельних громад або релігійних об’єднань, які б не залежали від канонічного церковного керівництва. У зазначеному регіоні були створені й існували “Церква Жива”, синодальна церква, БОПУПАЦ, ДХЦ, “Собор єпископів”. Наявність Української Автокефальної церкви привела до використання її на початку 20-х рр. радянською владою для боротьби проти тихонівщини. З іншого боку, значні позиції УАПЦ гальмували поширення тут обновленства. Проте розкольницька політика не дала бажаних результатів, панівною продовжувала залишатись РПЦ. Це змусило владу змінити свою політику щодо церкви наприкінці 20-х років, що призвело до різкого зменшення кількості релігійних громад як опозиційних до влади, так і лояльних до неї.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Вінницької області (далі - ДАВО). - Ф. Р-197. - Оп. 6. - Спр. 882. - Арк. 53.; 2. Там само. - Арк. 50 зв.; 3. Там само; 4. Там само. - Арк. 52 зв.; 5. Зінченко А. Благівістя національного духу. Українська церква на Поділлі в першій третині ХХ ст. К., 1993. - С. 68.; 6. Слободянюк А.П. Українська церква: історія руйни і відродження. - Хмельницький, 2000. - С. 145.; 7. Пашенко В.О. Держава і православ'я в Україні. 20-30-ті роки ХХ ст. К., 1993. - С. 63.; 8. ДАВО. Ф. П-1. - Оп. 1. - Спр. 490. - Арк. 3.; 9. Там само. - Арк. 3 зв.; 10. Там само. - Ф. Р-925. - Оп. 8. - Спр. 68. - Арк. 149; 11. Там само. - Ф. П-1. - Оп. 1. - Спр. 57. - Арк. 5; 12. Там само. - Ф. Р-197. - Оп. 5. - Спр. 35. - Арк. 36 зв.; 13. Там само. - Арк. 37 зв. - 38; 14. Там само. - Ф. П-1. - Оп. 1. - Спр. 57. - Арк. 31; 15. Там само. - Арк. 167; 16. Історія релігії в Україні. Навчальний посібник. За ред. А.М. Колодного та П.Л. Яроцького. - К, 1999. - С. 505, 506; 17. ДАВО. - Ф. П-1. - Оп. 1. - Спр. 55. - Арк. 19; 18. Там само. - Ф. П-31. - Оп. 1. - Спр. 80. - Арк. 153; 19. Там само. - Арк. 72 зв.; 20. Там само. - Ф. Р-197. - Оп. 8. - Спр. 6. - Арк. 76; 21. Там само. - Оп. 5. - Спр. 32. - Арк. 5 зв.; 22. Там само. - Ф. П-1. - Оп. 1. - Спр. 57. - Арк. 168; 23. Зінченко А. Благівістя національного духу. Українська церква на Поділлі в першій третині ХХ ст. - К., 1993. - С. 168; 24. ДАВО. - Ф. П-1. - Оп. 1. - Спр. 499. - Арк. 239; 25. Там само. - Спр. 57. - Арк. 189, 190; 26. Там само. - Спр. 495. - Арк. 60; 27. Державний архів Одеської області (далі - ДАОО). - Ф. Р-1915. - Оп. 1. - Спр. 46. - Арк. 9; 28. ДАВО. - Ф. П-31. - Оп. 1. - Спр. 80. - Арк. 153; 29. Там само. - Арк. 153 зв.; 30. Там само. - Спр. 135. - Арк. 138; 31. Там само. - Спр. 331. - Арк. 17; 32. Там само. - Спр. 80. - Арк. 153 зв.; 33. Пашенко В.О. Держава і православ'я в Україні. 20-30-ті роки ХХ ст. - К., 1993. - С. 76; 34. ДАВО. - Ф. - 31. - Оп. 1. - Спр. 483. - Арк. 113; 35. Там само. - Спр. 331. - Арк. 17, 17 зв.; 36. Там само Ф. Р-687. - Оп. 4. - Спр. 41. - Арк. 183; 37. Там само; 38. Там само. Ф. П-29. - Оп. 1. - Спр. 609. - Арк. 80; 39. Там само. - Арк. 115.

О.А. Коляструк

ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО АВАНГАРДНОГО МИСТЕЦТВА

Українська національна революція 1917-1920 рр. відкрила нову добу в історії України – нову не лише за календарем, але й з новим духовним змістом. Державне і культурне відродження України стало джерелом пафосу і ентузіазму молодого українського суспільства. Воєнна поразка УНР і окупація України військовими силами більшовизму не змогли спинити могутнього процесу відродження нації. Але українська інтелігенція вустами одного з своїх лідерів уже на початку 20-х рр. заявляла: “...Українське суспільство, зміцнівши, не помириться зі своїм фактичним, коли не де-юре декретованим гегемоном руським конкурентом. Нашим завданням є попередити цей конфлікт. Мусимо стати по стороні активного молодого українського суспільства...”¹. Прагнення створити єдиний національний культурний фронт на “радянській платформі” з умовою, що